

Sandviken, Södertälje

Kulturmiljöanalys etapp 2, 2023-02-13

SANDVIKEN, KULTURMILJÖANALYS ETAPP 2

Beställare

Södertälje kommun

Konsult

WSP Samhällsbyggnad

WSP Sverige AB
121 88 Stockholm-Globen
Besök: Arenavägen 7
Tel: +46 10 722 50 00

Org nr: 556057-4880
www.wsp.com

Datum

Stockholm, 2023-02-13

Uppdragsnamn

Södertälje Sandviken, Södertälje
Kulturmiljöanalys Etapp 2

Uppdragsnummer WSP

10342952

Författare

Lára Heimisdóttir
Bebyggelseantikvarie
lara.heimisdottir@wsp.com
Sakkunnig kulturvärden KUL2

Cecilia Lindblom
Arkeolog
cecilia.lindblom@wsp.com

Uppdragsledare

Charlotte Hedenström,
Bebyggelseantikvarie
charlotte.hedenstrom@wsp.com
Sakkunnig kulturvärden KUL2

Granskare

Helena Wärnhjelm,
Bebyggelseantikvarie
helena.warnehjelm@wsp.com
Sakkunnig kulturvärden KUL2

Innehållsförteckning

Sammanfattning	4
INLEDNING	6
KULTURHISTORISK UTREDNING	8
Miljöbeskrivning	8
Sandvikens förhistoriska berättelse	10
Sandvikens kulturhistoriska utveckling	12
Kulturhistoriska värden	14
Karta över särskilt värdefulla byggnader	16
Särskilt värdefulla byggnader	18
Särskilt värdefulla byggnader kartor	24
Värdefulla vägsträckningar	26
Känslighet och potential	28
Råd och rekommendationer	30
LAGSTIFTNING OCH BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN	32
Befintliga ställningstaganden	34
Plan - och bygglagen	36
KÄLLOR	39

SAMMANFATTNING

Uppdraget - bakgrund, syfte, metod

Denna kulturmiljöanalys har tagits fram i syfte att sammanställa ett aktuellt kulturhistoriskt underlag kring Sandviken i Enhörna kommun, Södertälje kommun. Utredningen har skett genom inventering av området och arkivundersökningar. Utredningens metod utgår från Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering och urval samt tar stöd i Boverkets råd för kulturhistorisk värdering. Resultatet ska vara ett stöd i den fortsatta planprocessen av Sandviken.

Områdets kulturhistoriska utveckling - Vilka berättelser kan utläsas?

Områdets kulturhistoriska utveckling kan avläsas i de fysiska uttryck som finns i dagens landskapsbild. Den fysiska miljön ger oss möjlighet att avläsa platsens historia och bidrar också till förståelsen av utvecklingen i samhället i stort. Sandviken är en relativt heterogen miljö, där flera berättelser och ett stort tidsdjup kan avläsas.

Den historia som avspeglas inom planområdet kan grovt delas in i tre tidsskikt där olika faser i landskapets och bebyggelsens utveckling tydliggörs:

- Det förhistoriska landskapet representerat av gravar och gravfält.
- Odlingslandskapet med de öppna jordbruksmarkerna.
- Handelsträdgårdarna och tegelbruket som berättar om näringsverksamheten i Mälarens närhet.

Planområdet har genomgått stora förändringar under 1900-talet från att ha varit jordbruksmarker tillhörande Stora Väsby och Vinberga by, till en blandning av småskalig villabebyggelse, industrier och handelsträdgårdar kopplade till Mälaren. Genom hela området finns slingrande vägar som följer landskapet.

Sandvikens läge vid Mälaren har medfört anläggning av ångbåtsbrygga med förbindelser till Södertälje, Stockholm och Mariefred. Under 1890-talet anlades ångbåtsbryggan i Sandvikens södra del. I samband med anläggningen av ett tegelbruk vid Sandviken under 1850-talet växte ett behov fram av en bättre brygga för att lasta takteget vidare mot Stockholm. Från Sandviken utlastades även bl.a mjölk från gårdarna i trakten samt varor från områdets handelsträdgårdar.

Kulturhistoriskt värde och befintliga ställningstaganden

Delar av utredningsområdet är utpekade i kommunens kulturhistoriska kunskapsunderlag för samhällsplaneringen som ett kulturmiljöområde av lokalt intresse, *Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun - Ytterenhörna och Överenhörna socknar*.

Inom utredningsområdet är det möjligt att avläsa en del av Ytterenhörnas historia från att ha varit en del av de stora byarna där jordbruket var den dominerande näringen till handelsträdgårdar och småindustrier i form av tegelbruket. Kulturlandskapet karaktäriseras av mosaiklandskap vilket kännetecknas av sprickdals-

landskap med tydliga dalgångar som omväxlande bryts av höjdparter av morän och berg med skogsmark. Bebyggelsen har traditionellt förlagts till mark som inte varit lämplig att odla. De småskaliga vägarna följer den naturliga terrängen genom hela utredningsområdet.

Gården Björnfoten i områdets västra del samt Räv-löts prästgård vid Sandviksvägen är goda exempel på bebyggelsens placering på höjder eller i sluttning mot den odlingsbara marken. Utredningsområdet bär därför på kulturhistoriska värden ur ett lokalt perspektiv.

Landskapets uttryck i form av äldre vägsträckningar och tegelbruksruinerna berättar om näringsverksamheter i Mälarens närhet och platsens kontinuitet.

Känslighet och potential för utveckling

På ett generellt plan gäller känsligheten främst tillägg som försvårar läsbarheten av de berättelser som uttrycks i Sandviken. Utredningsområdet är känsligt för komplettering som försvårar läsbarheten. I övrigt bedöms det finnas potential för en komplettering inom planområdet, förutsatt att hänsyn tas till landskapet och att ny bebyggelse får en omsorgsfull gestaltning.

Rävlöt prästgård, vy från Sandviksvägen mot söder.

Inledning

Uppdrag, syfte och metod

Bakgrund

I Enhörna kommun del är Sandviken utpekat som ett område med utvecklingspotential i kommunens översiktsplan (2013 – 2030). Sandviken är prioriterat i kommunens arbete med att förbättra vatten- och avlopssystemet samt planläggning för ökade byggrätter. 2009 antogs en fördjupad översiktsplan för Ytterenhörna i syfte att skapa förutsättningar för en attraktiv bostadsbebyggelse och utveckla området för rekreation, samt ge förutsättningar för att lösa vatten- och avloppsfrågan och trafikförsörjningen. I september 2018 togs ett nytt beslut i Enhörna kommunalnämnd om en ny inriktning av fortsatt planarbete i området. För delområdet Sandviken beslutades att gå vidare med att pröva planläggning genom ändring av befintlig detaljplan. Detaljplanearbetet är uppdelat i två etapper. Etapp 1 omfattar ändring av befintlig detaljplan. Etapp 2 omfattar ny detaljplan för den del av Sandviken som ännu inte är planlagd. Sandviken är utpekad kommunens kulturhistoriska kunskapsunderlag för samhällsplaneringen som ett kulturmiljöområde av lokalt intresse, *Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun - Ytterenhörna och Överenhörna socknar*. Inför kommande planläggning ska därför kulturhistoriska värden utredas och konsekvens beskrivas.

Syfte

Uppdraget syftar till att ta fram en kulturmiljöanalys med redovisning av befintlig kulturmiljö och tålighetsanalys som underlag för detaljplan för Sandviken, Etapp 1 och 2. För Sandviken Etapp 1 har en utredning redan genomförts på ett övergripande plan, *Sandviken Södertälje kulturmiljöinventering 2023-02-13*. Etapperna redovisas i två separata rapporter.

Kulturmiljöinventeringens omfattning

Det kulturhistoriska planeringsunderlaget kartlägger

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets **Plattform för värdering och urval**, Värderingen görs i tre steg.

I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller processkontext eller en blandning av dessa båda. I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

och analyserar de befintliga värden som finns inom och i anslutning till området. Resultatet ska ligga till grund för bedömningar av åtgärdernas påverkan på kulturmiljön.

Rapporten omfattar:

- Sammanfattande beskrivning av planområdets kulturhistoriska utveckling och värden.
- Beskrivning av värden i kulturmiljön, bebyggelsen och landskapsbild.
- Sammanställning över enskilt värdefull bebyggelse inom planområdet.
- Sammanställning över områdets känslighet och potential.
- Råd och rekommendationer.

Metod

Utredningens metod utgår från Riksantikvarieämbetets plattform för kulturhistorisk värdering och urval samt Riksantikvarieämbetets handbok för kulturmiljöns riktlinjerna. Utredningen tar stöd i Boverkets råd kring värdering (PBF 2016:6, 1:2213).

Genom den kulturhistoriska värderingen avgränsas de berättelser som karaktärsområdena bär, hur väl det går att utläsa berättelsen samt hur väl landskapet ger en hel och fullständig bild av berättelsen.

Bedömning av känslighet görs utifrån de identifierade karaktärsdragen, egenskaperna, uttrycken och särarterna.

Känsligheten hos en kulturmiljö och ett landskapsrum är kopplat till miljöns kulturhistoriska värden och karaktär samt vilken förväntad påverkan eller hotbild som finns. Känslighetsanalyserna blir därför inte allmängiltiga då bedömningen kopplar mot en förväntad påverkan.

Homogena miljöer eller miljöer som visar på en kort tidskontext är generellt mer känsliga än heterogena miljöer eller miljöer som visar på en lång processkontext. Varje plats har värden som kan lyftas fram, stärkas och brukas. Den potential som identifieras redovisar hur landskapet kan användas och brukas utan att dess värden försvinner.

Genomförande & avgränsning

Underlagsmaterial

Underlagsmaterialet utgörs av litteratur, kulturhistoriska och arkeologiska utredningar, historiskt kartmaterial, äldre fotografier av området samt uppgifter från de digitala databaserna Fornsök (Riksantikvarieämbetet) och SGU:s kartvisare (Sveriges Geologiska Undersökningar).

Inventering

Platsbesök med inventering genomfördes av bebyggelseantikvarie Lára Heimisdóttir och arkeolog Cecilia Lindblom den 13 december 2022.

Planområden för Sandviken, etapp 1 i gult och etapp 2 i grönt. Preliminär planområdesgräns, november 2022.

2

Kulturhistorisk utredning

MILJÖBESKRIVNING

Planområdet invid Sandviken ligger i Ytterenhörna socken och ingår idag i Enhörna kommunal, beläget ca 1 mil nordväst om Södertälje centrum och i nära anslutning till Mälaren. Kulturlandskapet karaktäriseras av mosaiklandskap vilket kännetecknas av sprickdalslandskap med tydliga dalgångar som omväxlande bryts av höjdparter av morän och berg med skogsmark. Bebyggelsen har traditionellt förlagts till mark som inte varit lämplig att odla. De småskaliga vägarna följer den naturliga terrängen genom hela utredningsområdet.

Området domineras av skog och ett öppet jordbrukslandskap med långa siktlinjer. Bebyggelsen är småskalig och belägen i randzonen mellan odlingsmark och kuperad skogsmark. På flera av höjderna finns gravar och skärvtenshögar från förhistorisk tid, vilka visar på ett stort tidsdjup. Detta gäller särskilt höjderna längst i söder som anknyter till de större dalgångarna som sträcker sig ner mot Ekeby, Tuna och Väsby. Genom området löper ett småskaligt vägnät som binder samman strandområdet vid Sandviken och omgivande villabebyggelse med de mer centrala delarna i socknens södra del. Ett par av dessa vägar kan eventuellt gå tillbaka ända till yngre järnålder/medeltid.

Sandviken ligger i det sörmländska sprickdalslandskapet, vilket karaktäriseras av kuperad, varierad terräng med smala dalgångar och bergiga höjder. Uppe på höjderna dominerar skogen, medan dalgångarna upptas av vatten, odlingsmark och bebyggelse.

Landskapets nyckelkaraktärer inom planområdet

- Vägnätets ålderdomliga karaktär som följer landskapets topografi.
- Siktlinjer åt olika håll i öppna jordbrukslandskapet.
- Bebyggelse placerad i randzonen mellan odlingsmark och kuperad skogsmark.

Planområden för Sandviken, etapp 2. Preliminär planområdesgräns, november 2022.

1

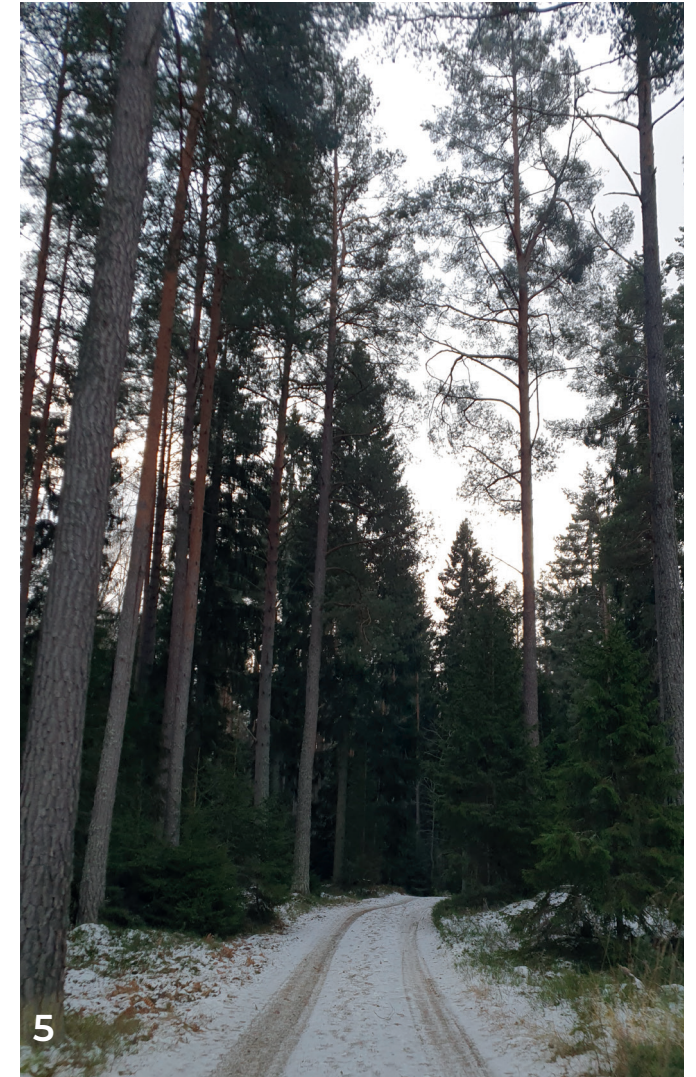
2

3

4

5

1. Bebyggelsen är ofta placerad i randzonen mellan odlingsmark och kuperad skogsmark.
2. Utsikt ovan Axviken mot Slandön. Vändplats i änden på planområdets nordöstligaste vägssträckning,
3. Långa siktlinjer i det öppna jordbrukslandskapet. Här med med äldre vägsträckning i kant på åkern.
4. Utsikt från Prästgården Rävlot längs med vägen mot Norrlöt (t.h.) och Lindhov (t.v.).
5. En äldre vägsträckning i området östra del, mellan Furudal och Axviken, omgiven av högvuxen barrskog..

FÖRHISTORISK BERÄTTELSE

Ett föränderligt landskap

Landskapet i Ytterenhörna socken har formats av natur och människor under tusentals år. När inlandsisen försvann för ca 10 000 år sedan påbörjades den landhöjningsprocess som under årtusendena ständigt omvandlat landskapet och skapat nya förutsättningar för de människor som rört sig i området. De förhistoriska människorna har i sin tur påverkat landskapsbilden genom t ex svedjor, uppodlingar och betesmarker, vilket i allra högsta grad bidragit till det landskap vi möter idag.

Stenåldern

De högsta delarna av planområdet steg ur havet för mellan 6000 och 7000 år sedan, under slutet av den äldre stenåldern. Då utgjordes landskapet av små öar i en vidsträckt skärgård. Även om området sannolikt var ganska ogästvänligt är det alltså möjligt att människor besökt området redan vid denna tid, t ex för jakt.

Under loppet av den yngre stenåldern (ca 4000–1800 f Kr) gick landhöjningen fort och vid övergången till bronsålder (ca 1800 f Kr) hade stora delar av planområdet stigit upp ur havet och blivit en del av en större halvö. I Ytterenhörna socken finns enstaka föremålsfynd från yngre stenålder som visar att människor varit etablerade i området vid denna tid. Närmaste kända fynd i förhållande till planområdet är en tjocknackig stenyxa vid Ekeby (SHM inv. nr 13783). Det är oklart om och i vilken utsträckning området söder om Sandviken utnyttjades under stenåldern. I området finns flera ytor som pekats ut som potentiella boplatsslägen vid de tidigare genomförda arkeologiska utredningarna och topografiskt kan dessa ytor ha varit tillgängliga redan under yngre stenålder.

Bronsåldern

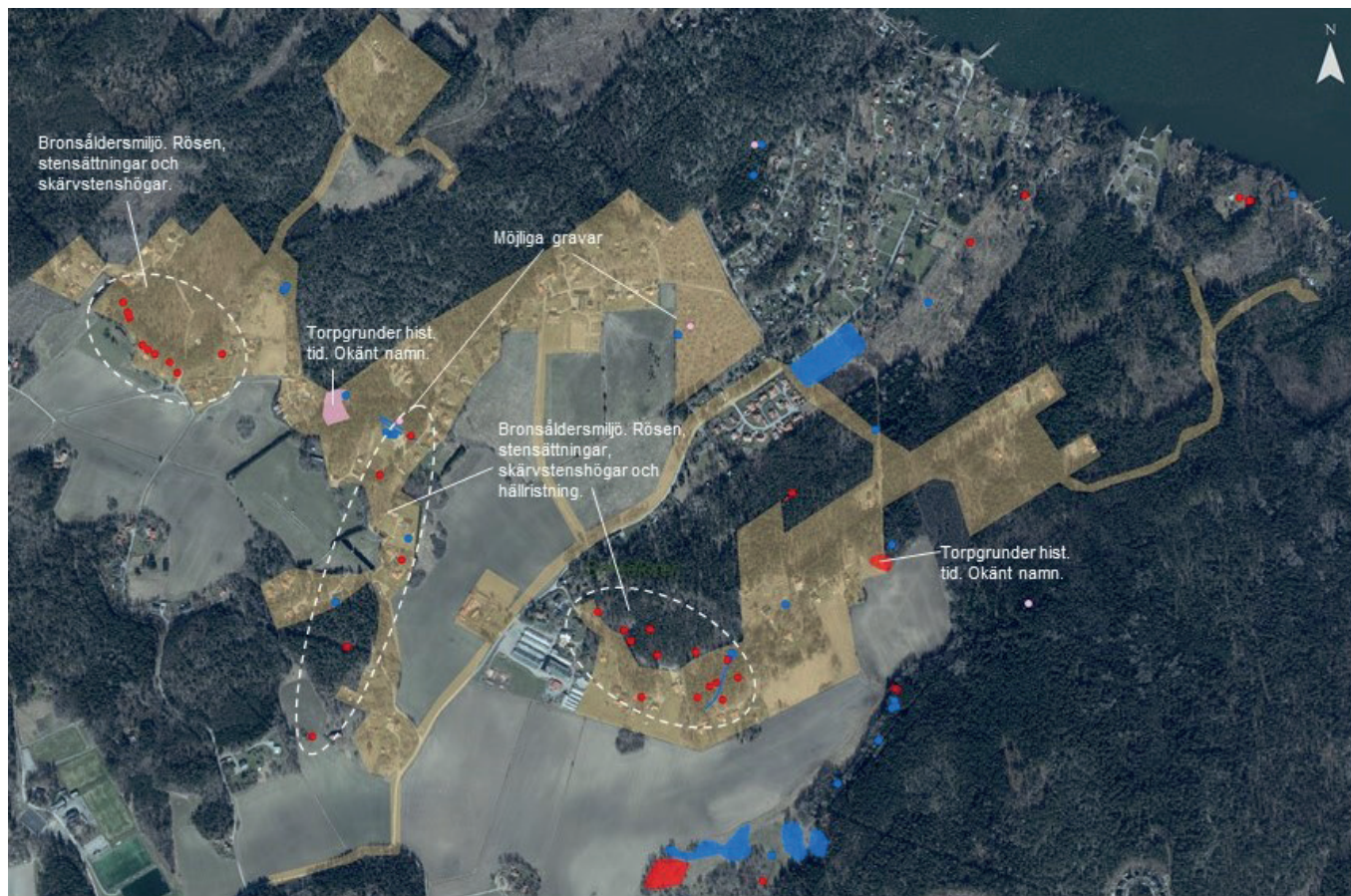
Under bronsåldern (ca 1800–500 f Kr) verkar det ha skett en större etablering i Ytterenhörna socken. De lättodlade jordarna i dalgångarna, god tillgång till ängs- och betesmarker samt de ypperliga kommunikationsmöjligheterna genom vattenlederna bidrog till detta. Under perioden gick Mälarens vatten via långsmala fjärdar in mot Tuna/Ekeby-området samt mot Lindesberg/Vårbacka. Detta innebar att den södra delen av planområdet, runt Rävlot, Norrlöt och Bussholm, hade mycket nära till vattenlederna. Förutsättningarna för bronsåldersbosättningar var goda i stora delar av socknen och det finns många fornlämningar från denna period. Det rör sig främst om boplatslämningar som skärvstenshögar (avskrädeshögar), hållristningar och ensamliggande rösen och stensättningar (gravar). Inom planområdet finns flera exempel på skärvstenshögar, rösen och stensättningar som kan antas vara från denna tidsperiod. Två områden har en särskilt stor koncentration av lämningar och är därför extra intressanta. Det rör sig områdena runt Norrlöt respektive Vårbacka. Någon boplat har ännu inte hittats, men sammanlagt nio olika boplatsslägen har i samband med de arkeologiska utredningarna pekats ut i anslutning till de registrerade lämningarna.

Järnåldern

Järnåldern (ca 500 f Kr–1050 e Kr) är oftast den period som framträder tydligast i det arkeologiska materialet. Lämningarna från denna period representeras av t ex fornborgar, stora gravfält och runstenar. Majoriteten av våra ortnamn bedöms också ha etablerats under järnåldern. I Ytterenhörna socken finns både fysiska spår och ortnamn från perioden, de flesta i gränslandet mellan skogig utmark och öppen odlingsmark i socknens centrala delar. Området runt Tuna framträder som ett

tidigt centrum, och under medeltid är sockencentrum koncentrerat runt Ytterenhörnas kyrka. I nordväst, invid Överenhörna kyrka, fanns under medeltid en annan central plats: Husaby-Enhörna kungsgård.

Inom det aktuella utredningsområdet finns inga säkra boplats- eller gravlämningar från den yngre järnåldern, vilket tyder på att området under perioden legat perifert i förhållande till bygdecentrum längre söderut. Möjligen kan några av de ensamliggande stensättningarna, som ligger spridda på höjder inom och strax utanför utredningsområdet, vara från den äldre järnåldern. Det samma gäller stensättningar som förekommer i mindre grupper på höjderna i södra delen av planområdet vid Vårbacka och Norrlöt, även om den sammantagna fornlämningsbilden snarare pekar mot en datering av dessa till bronsålder. Ett lösfynd av ett järnåldersvärd i Rävlotsskogen är en ensam påminnelse om att människor rört sig i området under perioden. Även om det utgjort utmark har området säkerligen använts för transport från socknens centrala delar och ner till Mälaren. Flera av vägsträckningarna som löper mot vattnet kan ha en mycket lång historia. Några ortnamn av järnålderstyp finns inte heller inom planområdet. De äldsta kända ortnamnen här – Rävlot, Norrlöt, Bränntorp och Björnfoten (tidigare Björnefotstorp) – har ursprungligen tillhört torp som har etablerats under historisk tid. Norrlöt och Rävlot har belägg ner i 1400-/1500-tal. Marken som dessa etablerats på har troligen utgjort utmarksägor till främst Väsby. Lämnings efter torp finns på några platser inom utredningsområdet. Det har också funnits ett soldattorp tillhörande Väsby, enligt historiska kartor beläget söder om Bussholm (fastighet Bränntorp 2:3). Detta finns ej upptaget i Fornsök och har (sannolikt) inga synliga byggnadslämningar kvar på platsen.

Teckenförklaring

● Fornlämning	■ Fornlämning
● Möjlig fornlämning	■ Möjlig fornlämning
● Övrig kulturhistorisk lämning	■ Övrig kulturhistorisk lämning
— Fornlämning	■ Planområde
— Övrig kulturhistorisk lämning	

LÄMNINGAR INOM PLANOMRÅDET:

Fornlämningar:

Skärvstenshög L2014:5715; L2014:5542; L2014:5561; L2014:5372; L2014:5413; L2014:6163
 Stensättning L2014:6243; L2014:6242; L2022:870; L2022:858; L2014:6001; L2014:6056; L2014:5432; L2022:832; L2022:831; L2014:5433; L2022:836
 Röse L2014:5660; L2014:5560; L2014:6085; L2014:5351
 Lägenhetsbebyggelse L2013:7775

Möjliga fornlämningar:

Lägenhetsbebyggelse L2022:824
 Husgrund, historisk tid L2022:868

Övriga kulturhistoriska lämningar:

Fyndplats L2014:5352
 Tegelindustri L2013:7772
 Färdväg L2022:873; L2022:871
 Hägnad L2022:875; L2022:872
 Husgrund, historisk tid L2013:7795; L2022:833; L2022:852
 Gränsmärke L2022:857
 Röjningsröse L2022:854; L2022:855; L2022:856; L2022:869; L2022:859; L2022:860; L2022:867; L2013:7773 Fornlämningsliknande lämning L2014:6444

SANDVIKENS KULTURHISTORISKA UTVECKLING

Bärande berättelser

Områdets kulturhistoriska utveckling kan avläsas i de fysiska uttryck som finns i landskapsbilden i Sandviken. Den fysiska miljön ger oss möjlighet att avläsa platsens historia och bidrar också till förståelsen av utvecklingen i samhället i stort. Sandviken är en relativt heterogen miljö, där flera årsringar samsas sida vid sida där marken tillhörande större gårdar omvandlas till permanentbebyggelse. Närheten till Mälaren har varit avgörande för anläggningen av ångbåtsbryggan vilken var en förutsättning för transport av varor från området handelsträdgårdar samt leverans av tegel från tegelverket.

Den agrara bebyggelsen i odlingslandskapet

Sandviken ligger i Ytterenhörna socken som starkt präglas av sprickdalslandskapet med odlingsmarker i dalgångarna. De sammanhängande åkrarna är delvis indelade i rumsbildningar av åkerholmar och skogsbryn.

Fram till slutet av 1800-talet var Sandviken relativt obebyggt och dagens utredningsområde tillhörde till stora delar Stora Väsby och Vinberga byars ägor med avgärdade hemmanen; Rävlot, Norrlöt, Bränntorp och Björnfoten.

Fram till 1900-talet var jordbruk och boskapsskötsel de dominerande näringarna i Ytterenhörna. Bebyggelsen var av traditionell agrar karaktär, lokaliserad på höjder och i sluttningar angränsande till den odlingsbara marken.

Längs Sandviksvägens södra del domineras landskapet av jordbruksmark. Huvudbyggnaden vid Rävlot är väl synlig i det vidsträckta landskapet. Enligt Ivar Schnell ska Rävlot vara belagt som bostadsställe sedan sent 1400-tal. År 1678 blev Rävlot kaplansgård. En ny manngårdsbyggnad uppfördes vid Rävlot år 1825 men den revs inför uppförandet av den nuvarande huvudbyggnaden år 1931. Byggnadens utformning är influerad av herrgådsarkitektur, stådmässigt nog för en prästgård.

Ångbåtsbrygga och tegelbruk

Sandvikens läge vid Mälaren har medfört anläggning av ångbåtsbrygga med förbindelser till Södertälje, Stockholm och Mariefred. Under 1890-talet anlades ångbåtsbryggan i Sandvikens södra del. I samband med anläggningen av ett tegelbruk vid Sandviken under 1850-talet växte ett behov fram av en bättre brygga för att lasta taktegel vidare mot Stockholm. Från Sandviken utlastades även bl.a mjölk från gårdarna i trakten samt varor från området handelsträdgårdar.

Sandvikens första tegelbruk lades ner och revs under åren 1904–1905. Trettio år efter att första tegelbruket revs anlades ett nytt Sandvikens Tegelbruk. Det nya tegelbruket låg vid Sandviksvägen i planområdets östra del. Tegelbruket var i bruk tills 1961 och tillverkade taktegel. Idag återstår skorstenen, murar och fundament till ugnarna, ett maskinhus samt ett plåtskjul utöver lertäkter och högar av tegel. Resten av bruket ligger i ruiner. Leran i Sandviken var av högsta kvalitet och lergropen, vart från leran togs, kvarstår som en vattenfylld grop.

Handelsträdgårdar

Handelsträdgårdar har funnits i Sverige åtminstone sen mitten av 1800-talet, men då inte i något större antal. Från slutet av 1800-talet anlades handelsträdgårdar i hundratal, särskilt i och i anslutning till städer och tätorter. Omkring sekelskiftet 1900 blev tiderna gynnsamma för trädgårdsnäringen och under 1900-talets första hälft fanns tusentals små handelsträdgårdar i och i närheten av städer och tätorter. Kommunikationerna förbättrades, stambanor byggdes och ångbåtstrafiken underlättade transport av varor. Inflyttningen från den omgivande landsbygden till städer var hög efter den industriella revolutionen, hushållens självförsörjningsgrad minskade och allt fler människor köpte sin mat. Vid samma tid blev nyttan av att äta grönsaker, frukt och bär allt mer känd.

Ett tidigt och typiskt inslag i Ytterenhörna socken var handelsträdgårdarna. Från 1910-talet och framåt fanns tiotal trädgårdsmästerier verksamma i socknen. Dessa hade ett kommunikationsstrategiskt läge nära Sandviksvägen och ångbåtsbryggan. På 1920- och 1930-talen färdades trädgårdsmästarna in till Stockholm via vattenvägen och sålde sina varor.

I dag finns en verksam handelsträdgård kvar i anslutning till utredningsområdet, Norrlöts handelsträdgård.

1. Rävlöts prästgårds huvudbyggnad från 1825. Byggnaden revs på 1930-talet när den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes. Enhörnas hembygdsförenings arkiv.

2. Bussholms handelsträdgård, bild från 1950-talet. Enhörnas hembygdsförenings arkiv.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Bärande berättelse

Planområdet har genomgått stora förändringar under 1900-talet från att ha varit jordbruksmarker tillhörande Stora Väsby och Vinberga byar, till en blandning av småskalig permanentbebyggelse, industrier och handelsträdgårdar. Genom hela området finns slingrande vägar som följer landskapet.

Den historia som avspeglas inom planområdet kan grovt delas in i tre tidsskikt där olika faser i landskapets och bebyggelsens utveckling tydliggörs:

- Det förhistoriska landskapet representerat av gravar och gravfält.
- Odlingslandskapet med de öppna jordbruksmarkerna.
- Handelsträdgårdarna och tegelbruket som berättar om näringsverksamheten i Mälarens närhet.

Inom planområdet är det möjligt att avläsa Sandvikens historia från att ha varit en del av ett större jordbrukslandskap som nu omvandlas till permanentbostäder.

Det område som berörs av planförslaget är delvis utpekat i kommunens kulturhistoriska kunskapsunderlag för samhällsplaneringen och delar av området ligger inom ett tidigare riksintresse för kulturmiljövården. Här finns höga kulturhistoriska värden, med koppling till de stora byarna, Stora Väsby och Vinberga och fornlämningar samt ur ett lokalt perspektiv. Den kvarvarande bebyggelsen med de äldre gårdarna liksom handelsträdgårdarna från 1900-talets förra hälft, samt tegelindustrierna som växer fram under 1900-talet i Mälarens närhet, är tydliga representanter för sin tid som särskilt väl visar på områdets utveckling och förändring.

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets **Plattform för värdering och urval**, Värderingen görs i tre steg.

1. I det första steget avgränsas en berättelse, denna utgörs av en tids- eller process-kontext eller en blandning av dessa båda.
2. I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är.
3. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

Det förhistoriska landskapet

Ytterrenhörnas socken har flera mycket rika fornlämningsmiljöer från framför allt brons- och järnålder, som visar på en bebyggelsehistoria med stort tidsdjup. Lämningarna inom det aktuella planområdet omfattar främst skärvtenshögar och gravar av typisk bronsålderskaraktär. Lämningarna återfinns främst i områdets södra del och ligger i riklig mängd utmed höjdsträckningar i kant på den lägre liggande, brukade marken i dalgångarna.

Den agrara bebyggelsen i odlingslandskapet

Inom utredningsområdet är det möjligt att avläsa Ytterenhörnas historia från att ha varit en del av de stora byarna där jordbruket var den dominerande näringen till handelsträdgårdar och småindustrier i form av tegelbruket. Kulturlandskapet karaktäriseras av de småskaliga vägarna som följer den naturliga terrängen genom hela utredningsområdet. Gården Björnfoten i områdets västra del samt Rävlöts prästgård vid Sandviksvägen är goda exempel på bebyggelsens placering på höjder eller i sluttning i förhållande till odlingsmarkerna.

Ångbåtsbrygga och tegelbruk

Fram till 1800-talets senare hälft bestod Sandviken av skog, strand och jordbruksmark som hörde till Stora Väsby. I samband med det första tegelbrukets tillkomst växte behovet av en ångbåtsbrygga fram.

Sandvikens Tegelbruk anlades trettio år efter att områdets första tegelbruk vid ångbåtsbryggan togs ur drift. Tegelbruket låg vid Sandviksvägen och var i bruk under åren 1935-1961. Skorstenen och ruiner efter tegelbruket syns från Sandviksvägen. Tegelbruket berättar om näringsverksamheten som var knuten till Mälaren.

Under sekelskiftet 1900 togs tegelbruket ur drift, revs och ångbåtarna fylldes av varor från områdets handelsträdgårdar och sommargäster istället för taktegel.

Handelsträdgårdar

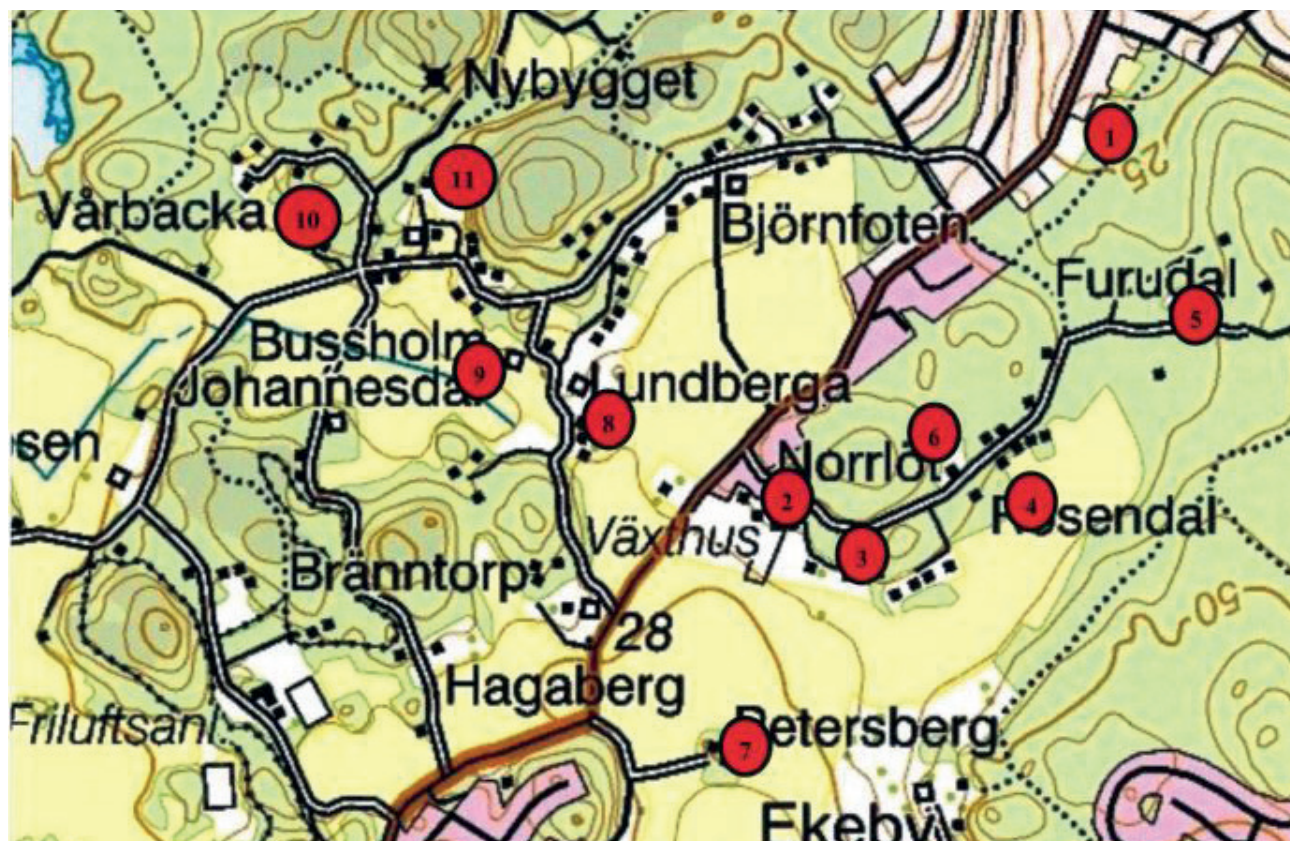
Från 1910-talet och framåt fanns tiotal trädgårdsmästerier verksamma inom utredningsområdet. Socknens gynnsamma läge intill Mälaren skapade helt nya förut-

sättningar för transporter av varor med ångbåtstrafiken. Närheten till Sandviksvägen och i fortsättningen ångbåtsbryggan med reguljär båttrafik till marknaden i Stockholm utgjorde goda förutsättningar.

Inom planområdet har det funnits 8 stycken handelsträdgårdar. Ingen av dessa är verksam idag. Dessa är bl.a. Bussholm, Karlsborg, Lugnet och Rosenberg.

Trädgårdsmästarvillor, spår efter växthus och fruktträd finns kvar idag. Handelsträdgårdarna berättar om näringsverksamheten i Mälarens närhet samtidigt som hushållens självförsörjningsgrad minskade och allt fler människor blev tvungna att köpa mat.

Karta över Ytterenhörnas handelsträdgårdar de senaste 100 åren. Karta från Enhörnas hembygdsförening.

KARTA ÖVER SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

■ Särskilt värdefull bebyggelsesmiljö

● Särskilt värdefull byggnad

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Rävlöts Prästgård, Rävlöt 1:2

Rävlöt är belagt som bostadsställe sedan sent 1400-tal. År 1678 blev Rävlöt kaplansgård. En ny mangårdsbyggnad uppfördes vid Rävlöt år 1825 men den revs inför uppförandet av den nuvarande huvudbyggnaden år 1931. Byggnadens utformning är influerad av herrgårdsarkitektur, ståndmässigt nog för en prästgård. Huvudbyggnaden vid Rävlöt är väl synlig i det vidsträckta landskapet.

Prästgården som bebyggelsemiljö har en välbevarad karaktär och bör därför betraktas som särskilt värdefulla. Dessa byggnader bör få skyddsbestämmelser i plan som skyddar deras karaktär.

Huvudbyggnad, byggnad nr. 1

Prästgårdens huvudbyggnad uppfördes 1931 och är en trävilla i två våningar. Huvudbyggnaden syns långt över det omgivande kulturlandskapet.

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av röd tegel. Takutformningen ska vara lika befintligt, valmat och brutet sadeltak.
- Fasaden ska vara av stående, ljusgul locklistpanel med breda och vita hörnfoder.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren. Fönster

av tvåluftstyp med tre rutor per luft.

- Byggnadens sockel ska vara av gjuten, spritputsad grund.
- Byggnaden får inte rivas.
- Fastigheten bör ej avstyckas.

Annexbyggnad, byggnad nr. 2

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av röd tegel.
- Fasaden ska vara av stående, röd locklistpanel.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Gäststuga, f.d. uthus, byggnad nr. 3

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av röd tegel.
- Fasaden ska vara av falurött timmer, ej infodrad.
- Byggnadens fönster ska till form, material och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Handelsträdgårdar

Ett tidigt och typiskt inslag i Ytterenhörna socken var handelsträdgårdarna. Från 1910-talet och framåt fanns tiotal trädgårdsmästerier verksamma i socknen. Dessa hade ett kommunikationsstrategiskt läge nära Sandviksvägen och ångbåtsbryggan. På 1920- och 1930-talen färdades trädgårdsmästarna in till Stockholm via vattenvägen och sålde sina varor. Trädgårdsmästarvillor, spår efter växthus och fruktträd finns kvar idag. Handelsträdgårdarna berättar om näringsverksamheten i Mälarens närhet samtidigt som hushållens självförsörjningsgrad minskade och allt fler människor köpte sin mat.

Följande fastigheter har en välbevarad karaktär och bör därför betraktas som särskilt värdefulla. Fastigheterna bör få varsamhetsbestämmelser i plan skyddar deras karaktär..

Bussholm, Vinberga 3:1, byggnad nr. 4

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljningsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel. Takutformningen ska vara lika befintligt.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Bussholm, Vinberga 3:1, byggnad nr. 5

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljningsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Byggnaden får inte rivas.

Bussholm, Vinberga 3:1, byggnad nr. 6

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljningsnivå.
- Taktäckningen ska vara av plåt.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Byggnaden får inte rivas.

Karlsborg, Vinberga 1:15, byggnad nr. 7

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Karlsborg, Vinberga 1:15, byggnad nr. 8

Karlsborg, Vinberga 1:15, byggnad nr. 9

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Byggnaden får inte rivas.

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av plåt.
- Fasaden ska vara av träpanel utan locklist.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Stenkulla, Vinberga 1:66, byggnad nr. 10

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Övrig bebyggelse

Följande fastigheter har en välbevarad karaktär och visar särskilt väl tidens byggnadsideal och bör därför betraktas som särskilt värdefulla. Fastigheterna bör få varsamhetsbestämmelser i plan.

Andersberg, Vinberga 1:18, byggnad nr. 11

Andersberg har tidigare ägts av tecknaren Rudolf Pettersson.

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av fasspontad träpanel i stående samt liggande riktningar. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Molinelund, Vinberga 1:12, byggnad nr. 12

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel.
- Byggnaden får inte rivas.

Väsby 1:66, byggnad nr. 13

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av vit puts. Tillbyggnadens fasad ska vara av fasspontad träpanel i liggande riktning.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Björnfoten, Björnfoten 1:54, byggnad nr. 14

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Fasaden ska vara av vit puts.
- Byggnaden får inte rivas.

Björnfoten, Björnfoten 1:54, byggnad nr. 15

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av plåt.
- Fasaden ska vara av liggande och stående träpanel utan locklist. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnadens fönster och dörrar ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren och dörrar.
- Byggnaden får inte rivas.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER

Backa, Vinberga 1:20, byggnad nr. 16

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Fasaden ska vara av stående locklistpanel. På gavlarnas överdel ska timret ligga i dagen. Fasadens indelning samt dekorativa element ska behållas.
- Byggnaden får inte rivas.

Vinberga 1:11, byggnad nr. 17

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara timrad.
- Byggnadens fönster och dörrar ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren och dörrar.
- Byggnaden får inte rivas.

Nybygget, Vinberga 1:8, byggnad nr. 18

Vägledande råd:

- Byggnaden ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljeringsnivå.
- Taktäckningen ska vara av rött tegel.
- Fasaden ska vara av stående fasspontad träpanel.
- Byggnadens fönster ska till form och indelning vara lika de befintliga fönstren.
- Byggnaden får inte rivas.

Tegelbruket

Skorsten och ruiner efter Sandvikens Tegelbruk som var i bruk under åren 1935-1961 ligger vid Sandviksvägen. Samtliga byggnader och anläggningar berättar om näringsverksamhet kopplat till Mälaren, småindustrierna och sommargästerna som har präglat Sandviken.

Följande byggnader har en välbevarad karaktär och visar särskilt väl tidens byggnadsideal och bör därför betraktas som särskilt värdefulla. Fastigheten bör få varsamhetsbestämmelser i plan.

Tegelbruket, Väsby 1:92, byggnader nr. 19-20

Tegelbruket, byggnad nr.19.

Vägledande råd:

- Byggnaderna och skorstenen ska bibehålla sin karaktär med avseende på volym, proportioner, material, färgsättning samt detaljningsnivå.
- Ursprungliga fönster och byggnadsdetaljer ska till form, material och utförande behållas.
- Skorstenen samt byggnader tillhörande tegelbruket får inte rivas.

Tegelbrukets skorsten, byggnad nr. 20.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER KARTOR

Kartor över områdets särskilt värdefulla byggnader

Teckenförklaring

- Särskilt värdefull byggnad
- Fastighetsgräns
- - - Utredningsområdet

Karta över fastigheten Björnfoten 1:54. Fastigheten har två värdefulla byggnader, nr. 14-15. Fastigheten klassas som gul.

Karta över fastigheten Vinberga 1:8. Fastigheten har en värdefull byggnad, nr. 18. Fastigheten klassas som gul.

Karta över fastigheterna Vinberga 3:1, Bussholm och Vinberga 1:12, M. Fastigheten har tre värdefulla byggnader, nr. 4-6. Fastigheten klassas som grön.

Karta över fastigheten Väsby 1:66. Fastigheten har en värdefull byggnad, nr. 13. Fastigheten klassas som grön.

Karta över fastigheterna Vinberga 1:15 med Karlsborg (grön klass), Vinberga 1:66 med Stenkulla (klass gul), Vinberga 1:20 med Backa (klass gul), Vinberga 1:18 med Andersborg (klass grön) och Vinberga 1:12 med Molinelund (klass gul) och fastigheten Vinberga 1:11 (klass grön). Fastigheternas byggnader redovisas med respektive siffra.

Teckenförklaring

- Särskilt värdefull byggnad
- Fastighetsgräns
- Utredningsområdet

Karta över fastigheten Rävlot 1:2. Fastigheten har tre värdefulla byggnader, nr. 1-3. Fastigheten klassas som grön.

Karta över fastigheten Väsby 1:92, tegelbruket. Fastigheten har två värdefulla byggnader, nr. 19-20. Fastigheten klassas som grön.

VÄRDEFULLA VÄGSTRÄCKNINGAR

Vägnätet inom planområdet är småskaligt och följer topografin på ett ålderdomligt sätt. Flera av dem kan även följas i de historiska kartorna tillbaka till åtminstone slutet av 1700-talet. Detta gäller bland annat Sandviksvägen. Marken inom planområdet har under historisk tid huvudsakligen utgjort utmark till Stora Väsby och Vinberga byar, men området har utnyttjats som genomfartsled för att ta sig från socknens centrala delar ner till Mälaren. Hur långt tillbaka i tid detta går är omöjligt att svara på, men det är mycket möjligt att det funnits några enkla vägar genom området redan under järnåldern. Några säkra belägg för bosättning från denna period finns emellertid inte. Under medeltiden har några enstaka torp etablerats, men då främst i anslutning till de större jordbruksområdena i söder.

De äldsta detaljerade kartorna över planområdet är från 1790-talet. Där kan vi se hur tre vägar (delvis) löper genom området och ner mot Mälaren. Dessa motsvaras av Sandviksvägen, "Axviksvägen" samt vägen mot Dalkarlskärret. (Sistnämnda väg tar idag slut vid Dalkarlskärret, men här har tidigare funnits en direkt

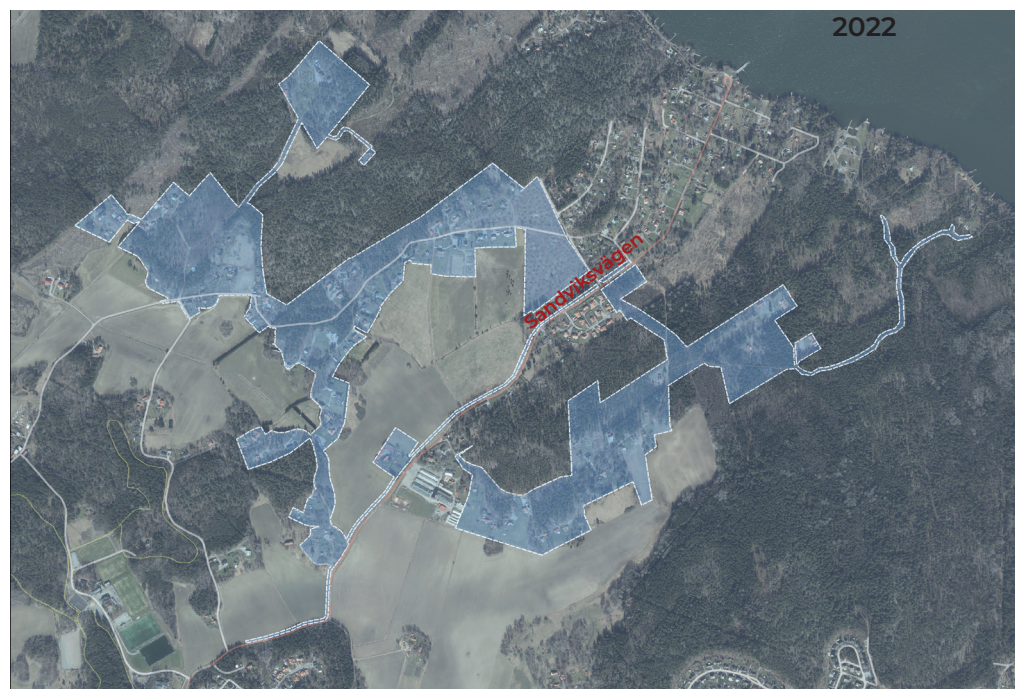
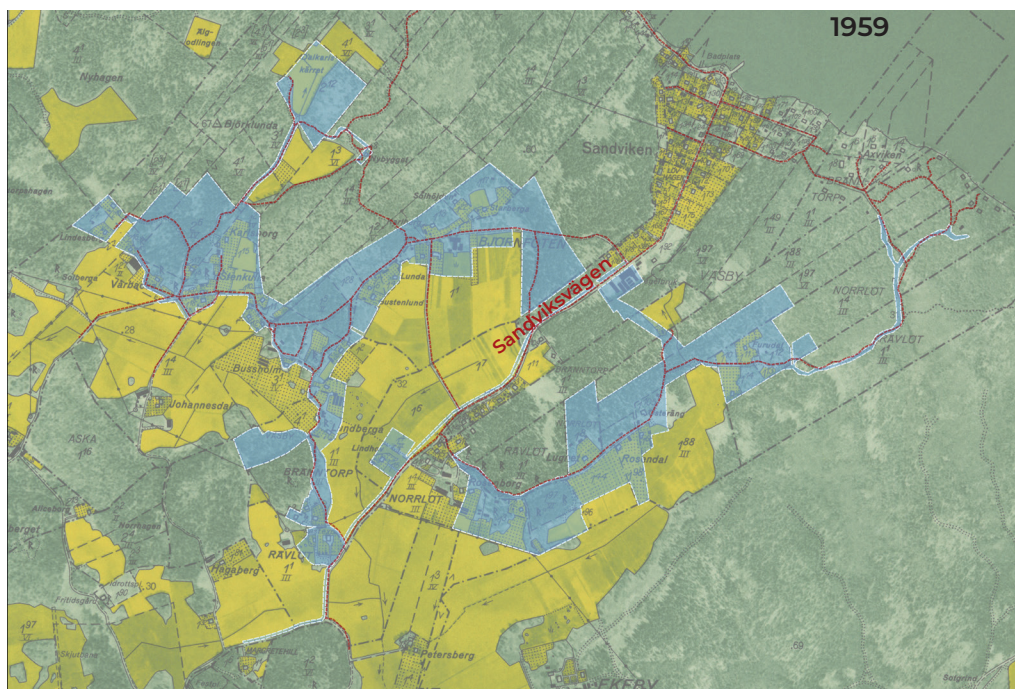
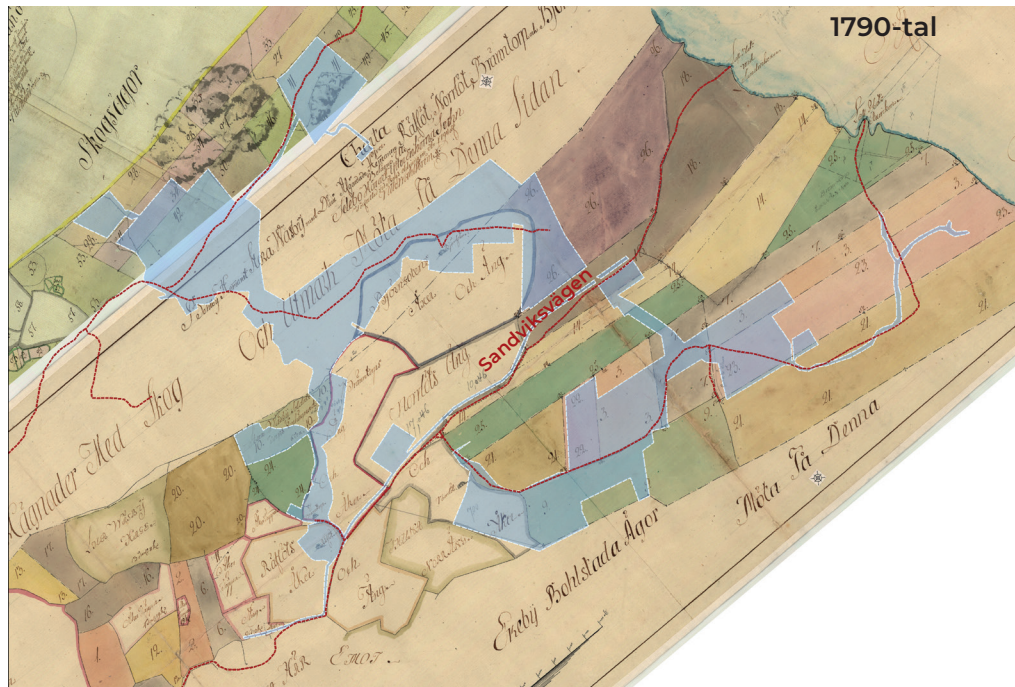
linje ner mot vattnet. Denna motsvaras idag till viss del av en skogsstig norr om Dalkarlskärret.) Förutom dessa tre fanns även vägen förbi Björnfoten.

Samma vägar syns i 1800-talskartorna, men då har det tillkommit ytterligare ett antal boställen utmed det redan etablerade vägnätet. Dessa kopplar till Sandvikens framväxt.

Under 1900-talet växer Sandviken ytterligare. Det äldre vägnätet utökas med ett antal mindre vägsnuttar och delar av de gamla sträckningarna rätas ut. Direktförbindelsen mellan Dalkarlskärret och Mälaren via en av de äldsta vägarna i området bryts.

Idag går det fortfarande att till stora delar följa och läsa av det äldre vägnätet inom planområdet. Sandviksvägen har idag kvar sin dragning, liksom "Axviksvägen". Vägen mot Dalkarlskärret har delvis rätats ut men bevarar sin småskalighet och i stort även sin sträckning.

Till höger: Kartmaterial från Lantmäteriets historiska kartor.

KÄNSLIGHET OCH POTENTIAL

Känslighetsanalys

Kulturmiljöns känslighet utgår från miljöns kulturhistoriska värde, kontext, kulturhistoriskt sammanhang, typ av värde samt typ av förväntad påverkan. Det kulturhistoriska värdet är en aspekt av flera, ett högt värde behöver därför inte automatiskt betyda att miljön är känslig för all påverkan. Olika typer av miljöer har olika känslighet för påverkan. Detta beror på det kulturhistoriska innehållet och dess karaktär. Bedömningen av känslighet måste också göras utifrån andra kulturmiljöer som har sammanhang med miljön.

Övergripande kan känslighet beskrivas utifrån vilket sammanhang och berättelse som ligger till grund för värdet. Grovt kan kulturmiljöer delas in i tre kategorier med tre typer av känslighet:

Värdena är knutna till uttryck för en avgränsad historisk period kan vara känsliga för dominerande nutida tillägg.

Landskapet är präglat av och värdena är knutna till utvecklingen av en viss verksamhet eller aktivitet över tid, kan vara känsliga för tillägg som saknar samband med verksamheten eller aktiviteten.

Miljön återspeglar olika tiders kontinuerliga nyttjande av en viss plats, kan vara känsliga för tillägg som förändrar eller bryter mot platsens specifika förutsättningar och egenskaper.

Övergripande känslighet i Sandviken

Kulturmiljöns känslighet inom planområdet kan ses i olika skalor. Den blandade villabebyggelsen med inslag från olika utvecklingskedan ger miljön en viss tålighet för nya inslag. Samtidigt finns en småskalighet och flera berättelser som uttrycks och samspelar på platsen. Känsligheten ligger i att viktiga uttryck även fortsatt ska kunna avläsas, både avseende fornlämningar, gårdsmiljöer och handelsträdgårdar men även spåren efter tegelbruket. Områdets historiska, småskaliga vägnät och öppna jordbruksmarker är även uttryck som bidrar till förståelse för platsens historia. I övrigt bedöms det finnas potential för en hänsynsfull komplettering inom planområdet.

1. Rävlot Prästgård

- Miljön är känslig för all typ av exploatering, då detta är ett av områdets bärande berättelser.
- Anläggningen som helhet med trädgård samt kompletterande byggnader på tomten har ett högt kulturhistoriskt värde.
- Ny bebyggelse bör inte placeras på närliggande jordbruksmark. Ny bebyggelse bör placeras på ett sådant sätt att så mycket naturmark som möjligt behålls.
- Huvudbyggnadens synlighet i det vidsträckta landskapet och från Sandviksvägen är värdefullt och skall bevaras.

2. Tegelbruket

- Skorstenen från det nedlagda Sandvikens Tegelbruk är ett viktigt landmärke vid Sandviksvägen.
- Skorstenen samt byggnader tillhörande tegelbruket får inte rivas.

3. Karlsborg och Stenkulla

- Anläggningen som helhet med trädgård samt kompletterande byggnader på tomten har ett högt kulturhistoriskt värde.
- Handelsträdgårdarnas äldre fruktträd och nyttoväxter bör värnas.

4. Det öppna jordbrukslandskapet

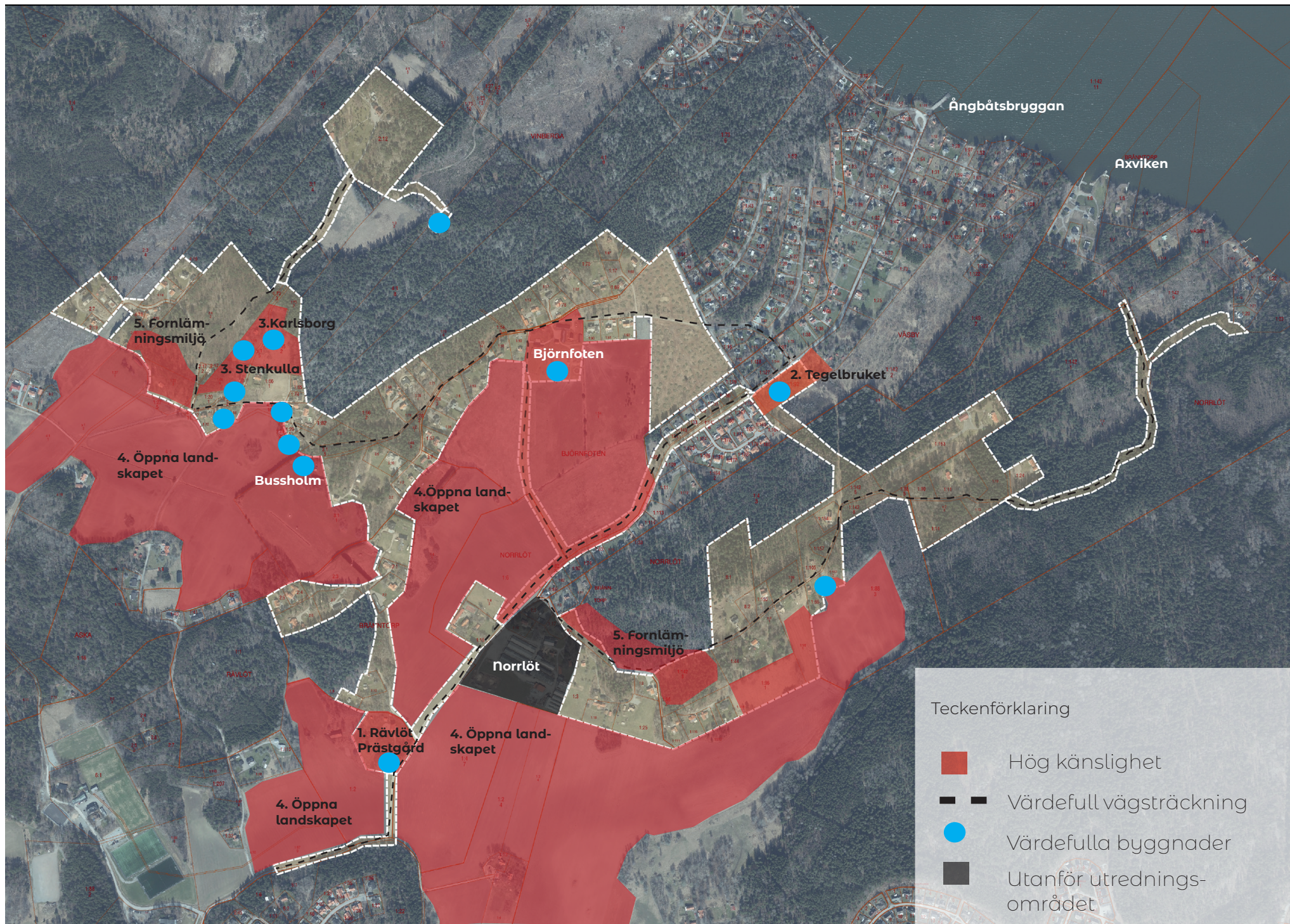
- Det öppna odlingslandskapet berättar om områdets stora tidsdjup och socknens agrara historia.
- Ny bebyggelse bör placeras på ett sådant sätt att så mycket naturmark som möjligt behålls.
- Ny bebyggelse bör inte placeras på närliggande jordbruksmark, utan tillbakadragen lite högre upp i terrängen vid skogsbryn med ridåer mellan skogs- och öppen jordbruksmark.

5. Fornlämningsmiljöer

- Fornlämningar skall bevaras i enlighet med KML.
- Fornlämningarnas omgivning, med bevarad naturlig topografi och natur, berättar om platsens tidsdjup. Omgivande naturmark bör bevaras.
- Tydliga fornlämningsmiljöer i anlutning till vägar, stigar och allmänna ytor kan med fördel skyltas och rensas från sly för att öka synligheten.

Värdefulla vägmiljöer

- Befintlig, äldre vägsträckning ska ha kvar sin sträckning och småskalighet.
- Befintliga, äldre vägsträckningar är känsliga för att breddas, uträtas samt ombyggnationer med hårdgjorda ytor.

Teckenförklaring

- Hög känslighet
- Värdefull vägsträckning
- Värdefulla byggnader
- Utanför utredningsområdet

RÅD OCH REKOMMENDATIONER

Möjligheter och krav vid komplettering

Utifrån befintliga ställningstaganden och lagkrav samt utifrån de bedömningar som gjorts i denna utredning bedöms viss komplettering inom det aktuella planområdet vara möjlig. Det behöver dock göras på ett sätt som tar hänsyn till befintlig bebyggelse, landskapsbilden samt befintliga värden på plats.

Komplettering för området i helhet

- Vid komplettering behöver hänsyn tas till befintlig vägstruktur, vägnarnas småskalighet och hur de följer landskapet.
- Tillkommande bebyggelse bör ha traditionella fasadmaterier likt trä eller puts. Undvik fasadkulörer i vita nyanser. Använd med fördel dova kulörer, så som rött, brunt, grönt och gult.
- Traditionell trädgårdsvegetation, nyttoväxter och äldre träd bör värnas.
- Ny bebyggelse ska anpassas till den befintliga terrängen, större nivåkillnader bör tas upp med förhöjd sockel, souterräng- eller källarvåning.
- Avseende byggnadshöjd bör hänsyn tas till befintliga byggnader inom planområdet.
- Vid placering av ny bebyggelse bör man utgå från befintliga planmönster. Luftligheten mellan den glest placerade bebyggelsen bör bevaras samt att ny bebyggelse bör vara indragen från vägen. Bebyggelse på höjder bör undvikas. Naturlig topografi bör värnas.

- Ny bebyggelse bör inte uppföras på öppen mark utan i brynmiljöer.
- Avseende byggnadshöjd bör hänsyn tas till befintliga byggnader inom planområdet. Nya hus bör därmed inte överstiga 1.5 våning och BYA 140 kvm.
- Landsbygdens byggnader karaktäriseras av träfasader. Glaspartier ska därför inte vara ett dominerande inslag i eventuella nybyggnationer eller fasadförändringar på befintliga byggnader.
- Undvik hårdgjorda ytor likt asfaltering och plattor.

Att stärka kulturhistoriska värden

Vid en utveckling finns det också möjligheter att bygga vidare på och lyfta fram en plats värden. Då planområdet är relativt småskaligt är möjligheterna till sådana åtgärder i viss mån begränsade. Här handlar det mest om att bygga vidare på gestaltningsmässiga kvalitéer och äldre värdebärande uttryck och att lyfta fram befintligt bebyggelsemönster.

Ett sätt att stärka värden kan vara genom att upprätthålla och bygga vidare på de befintliga bebyggelsemiljöer som idag finns i området samt att äldre byggnader får nya användningsområden.

Enskilda fastighetsägare och samfälligheter kan lyfta fram fornlämningsmiljöer som ett värdebärande element och synliggöra kopplingen dem emellan genom att (med varsamhet) hålla fornlämningarna fria från sly samt genom att skylta dem.

3

Lagstiftning och befintliga ställningstaganden

BEFINTLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN

Översiktsplan för Södertälje kommun

I översiktsplanen för Södertälje kommun har Sandviken pekats ut som ett område med kulturhistoriskt värde, ingår i Enhörna. Sandviken är även utpekad som ett av kommunens utvecklingsområden där fokus bland annat ligger på utbyggnad av kommunalt VA samt planläggning för ökade byggrätter i samband med utbyggnad av vatten och avlopp.

I översiktsplanen anges främst övergripande kommunens förhållningssätt när det gäller kulturmiljön. I översiktsplanen slås fast att:

”Att hävda kulturhistoriska kvaliteter och ett områdes identitet som en resurs i samhällsplaneringen är en del i utvecklingen av en attraktiv kommun och ett långsiktigt hållbart samhälle. Kulturarvet är en ändlig resurs och genom att lyfta fram viktiga delar av det möjliggörs människors rätt till sitt gemensamma kulturarv. Det görs genom att identifiera vad som utgör själva kulturvärdet, vilka värden som är representativa för en plats och genom att pröva vilka förändringar dessa värden tål utan att landskapet eller stadsdelen förlorar sin karaktär.”

Riktlinjer för bostadsbyggande på landsbygden

Södertälje kommun har tagit fram riktlinjer för bostadsbyggande på landsbygden, upprättad 2019-10-23. Målsättningen är att riktlinjerna ska vara ett möjliggörande verktyg för ett hållbart bostadsbyggande på landsbygden.

Riktlinjerna kan vara vägledande för såväl detaljplaner

(DP), områdesbestämmelser (OB), bygglov (BL) eller förhandsbesked (FHB). I de fall det finns fördjupade översiktsplaner för områden som omfattas av riktlinjerna föreslås dessa läsas tillsammans för bästa bedömning.

Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun

Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun ”är ett kulturhistoriskt kunskapsunderlag för samhällsplaneringen” som antogs av kommunstyrelsen i mars 2011. Inventeringen utgör en beskrivning av särskilt värdefulla kulturmiljöer och deras kvaliteter för hantering av kulturmiljövärdena som en resurs i enlighet med det nationella miljö kvalitetsmålet ”*God bebyggd miljö*”.

Inventeringen, som består av sju delrapporter, omfattar hela kommunen och berättar om den stora bredd av attraktiva, intressanta kulturmiljöer som finns inom kommunens gränser.

Till ”*Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun*” hör en handläggningsordning som är antagen av kommunens byggnadsnämnder samt av kommunstyrelsen. Genom den ges kommunens kulturmiljöexpertis möjlighet att yttra sig i utpekade kulturmiljöer av särskilt kulturmiljövärde vid planer och bygglov. Det är byggnadsnämnderna som avgör vilka krav som ska ställas i beslutet.

Fördjupad översiktsplan för Ytterenhörna, Enhörna kommun, Södertälje kommun

I den fördjupade översiktsplanen för Ytterenhörna som togs fram 2009 framgår att strategin för området kring Lövsjärsvägen - Stenkulla samt kring Norrlöt är att tillåta komplettering av bebyggelse längs befintliga vägar då det inte står i konflikt med skydd av landskapsbilden. Placering liknande befintlig bebyggelse inom området.

Strategin kring Sandviksvägen är att bevara karaktären kring Sandviksvägen, ingen delning/styckning bör tillåtas av tomter närmast vägen. Viktigt att bevara trädgårdarna och den luftiga karaktären längs med Sandviksvägen samt att nybyggnad inom befintlig bebyggelsemiljö bör minimeras.

Nordvästra Sandviken bedöms vara ett bevarande område i den fördjupade översiktsplanen. Området bör bevaras som område med fritidshuskaraktär och byggnaderna bör ej bli villalikhande.

Nordöstra Sandviken bedöms även vara ett bevarande område i den fördjupade översiktsplanen. Strategin för området är att området bör bevaras med karaktären av fritidshusområde, med tanke på terrängförhållanden och de små husens karaktär. Förslag är att befintlig detaljplan ej ändras i detta område.

Ekonomibygnader vid Rävlöt Prästgård

Plan- och bygglagens krav

I Plan- och bygglagen (PBL) hanteras *särskilt värdefull kulturmiljö* genom förvanskningförbudet, varsamhetskrav och prövning av lokalisering samt avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Vid ändring i den byggda miljön ska alltid bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sådant sätt som är lämpligt med hänseende till en god helhetsverkan.

Om en väsentlig egenskap går förlorad eller om områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras och pekats ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av ändringar och vidare exploatering, för att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskningförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare och hyresgäster. Förvanskningförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön.

Kommunens ansvar

Kommunen har enligt lagstiftningen ett särskilt ansvar vid planläggning och frågor om lov i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla kulturmiljöerna vid planläggning. Detta innebär att kommunen inte kan utarbeta en detaljplan som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön och ska besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön.

Sandvikens koppling till Plan- och bygglagen

Utredningsområdet präglas av ett äldre kulturlandskap som bär på höga kulturhistoriska värden liksom enskilt värdefull bebyggelse. Särskilt stor hänsyn bör därför tas till landskapsbilden enligt PBL 2 kap. 6 § vid eventuell ny bebyggelse för att säkerställa att en god helhetsverkan uppnås.

I rapporten lyfts ett antal fastigheter fram som anses ha så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar PBL 8 kap. 13 § och därför bör få varsamhetsbestämmelser i plan för att säkerställa att de kulturhistoriska värdena fortsatt är avläsbara.

Kulturmiljölagens krav

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av värdefulla byggnader liksom fornlämningar, fornfynd, kyrkliga byggnadsminnen och vissa kulturföremål.

Fornlämningar

Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagen (KML kap 2). De utgörs av lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk, som är varaktigt övergivna och tillkomna före 1850. Lämningar som är tillkomna efter 1850 brukar kallas för övriga kulturhistoriska lämningar.

Till en fornlämning hör ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde och bestäms från fall till fall av Länsstyrelsen. Fornlämningsområdet går med andra ord inte att se i något kartmaterial såsom t.ex. Fornsök. Vid markarbeten nära fornlämning skall därför Länsstyrelsen kontaktas för samråd om fornlämningsområdet.

Enligt KML kapitel 2 är det förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Den som avser att uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat större arbetsföretag bör i god tid kontakta länsstyrelsen för

samråd, för att därigenom ta reda på om någon fornlämning kan beröras av företaget samt om tillstånd eller någon arkeologisk insats behövs.

Det är Länsstyrelsen som beslutar om krav på arkeologisk undersökning och gör bedömningen hur bevarandet ska avvägas mot samhällsintressen vid en eventuell exploatering. Länsstyrelsen kan även besluta om att en arkeologisk utredning ska utföras i områden som det inte finns kända fornlämningar i, men där det finns anledning att misstänka att det kan finnas lämningar.

Sandvikens koppling till KML kap 2

Utredningsområdet omfattar flera fornlämningar, majoriteten av dem utgörs av förhistoriska gravar belägna på privatägd tomtmark. Vid framtagande av ny plan är det viktigt att tänka på att även området närmast runt en fornlämning är lagskyddat - med förklaringen att lämningen behöver en kontext för att kunna avläsas och förstås. Det kan t ex betyda att man bör spara naturmark runt fornlämningar, eller att se till att siktlinjer och andra miljöskapande element i miljön runt fornlämningen bevaras.

Övriga kulturhistoriska lämningar (ÖKL)

De lämningar som inte uppfyller kriterierna för fornlämning, men ändå anses ha ett antikvariskt värde, kallas för *övriga kulturhistoriska lämningar*. Övriga kulturhistoriska lämningar har inte lagskydd som fornlämningar och är inte tillståndspliktiga. De omfattas generellt av KML:s hänsynsparagraf (§1) samt Skogsvårdslagen, enligt vilken skador på kulturhistoriska lämningar helst bör förhindras eller begränsas.

Miljöbalkens krav

Miljöbalkens syfte är att främja en hållbar utveckling som innebär att nu levande och kommande generationer ska kunna bo och verka i en god och hälsosam miljö. Lagen ska tillämpas så att särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer vårdas och skyddas. Detta kräver dock ett kommunalt ansvar genom plan- och bygglagen.

Miljöbalken ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. (1 kap 1§).

Miljöbalk (1988:808)

Miljöbalkens hushållningsbestämmelser

Hänsyn till kulturmiljöer av allmänt intresse och av riksintresse regleras i de s.k. hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap. miljöbalken (1998:808). Bestämmelsernas syfte är att ge stöd i avgörandet av hur mark- och vattenområden ska användas, och reglerna ska tillämpas så att en god hushållning främjas.

Bestämmelserna om 3 och 4 kap. miljöbalken aktiveras endast vid ändrad markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. De ska tas i beaktande vid vissa beslut eller tillståndsprövningar enligt bl.a. plan- och bygglagen och miljöbalken.

Miljöbalkens 3 kapitel 6 § avser sådana kulturmiljöer som anses särskilt värdefulla från en nationell synpunkt och som därför ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan påverka eller skada områdets karaktär. Uttrycket påtagligt skada avser sådana åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan eller tillfälligt ha en mycket stor negativ inverkan.

6§ Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

Förordning (1998:896) om hushållning med mark- och vattenområden reglerar ansvarsfördelningen gällande hanteringen av riksintressanta områden. Enligt förordningen är det den centrala myndigheten, i kulturmiljövårdens fall Riksantikvarieämbetet, som utser Riksintressen enligt 3 kap. Länsstyrelsen ansvarar sedan för att bestämmelserna följs inom länet, och ska ta de initiativ som behövs för att reglerna blir beaktade i arbetet med miljökonsekvens- beskrivningar och i planprocesser. Länsstyrelsen ansvarar för den geografiska gränsdragningen av riksintressena, men ska underrätta Riksantikvarieämbetet om klassificeringen eller avgränsningen i stort bör omprövas.

KÄLLOR

Enhörna Hembygdsförening, *Berättelser från Sandviken och livet kring ångbåtsbryggan*. Skriftserie nr. 17 2014.

Enhörna hembygd förening, bildarkiv.

Enhörna kommun, *Södermanlands hembygdsförbunds sockenbeskrivningar för hembygdsundervisning*, nr 21.

Fornsök, Riksantikvarieämbetet (<https://app.raa.se/open/fornsok/>)

Lantmäteriet, Historiska kartor (<https://historiskakartor.lantmateriet.se/>)

Magnusson, Reidar, *Boplatslägen vid Sandviksvägen, Södertälje*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2022:51.

Sabel, Ellinor, *Utredning vid Sandviksvägen*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2017:89.

Södertälje kommun, *Fördjupad översiktsplan för Ytterenhörna, Enhörna kommun del*, Dnr. P04005

Södertälje kommun, *Översiktsplan*, 2013.

Inventering av kulturmiljöer i Södertälje kommun, Ytterenhörna och Överenhörna socknar, Södertälje kommun, 2008.

Södertälje kommun, *Riktlinjer för bostadsbyggande på landsbygden: riktlinjer för hantering av förhandsbesked, bygglov och planärenden i Södertälje kommun*. 2019-10-23.

Kontakt

Charlotte Hedenström, bebyggelseantikvarie
charlotte.hedenstrom@wsp.com
T 010 722 89 90

Kulturmiljögruppen
WSP Sverige AB
Arenavägen 7
121 88 Stockholm-Globen
T 010-722 50 00

WSP är ett av världens ledande analys- och teknikkonsultföretag. Kulturmiljökompetensen på WSP är bred, våra cirka 15 medarbetare finns över hela landet och har starka kompetenser som byggnadsantikvarier, arkitekturhistoriker, konstvetare, kulturgeografer, arkeologer och samhällsplanerare. Tillsammans ser vi till att WSP kan försörja myndigheter, allmänheten, företag, exploatörer och privatpersoner med tydliga underlag och utredningar, efter de senaste rönen inom kulturmiljöfältet.

www.wsp.com

